

Fahreddîn-i Irâkî Divanı'nda Tamlama Çeşitleri*

Veyis DEĞİRMENÇAY**
Pelin Seval ÇAĞLAYAN***

Types of Clauses in the Divan of
Fahreddîn-i Irâkî

Ö Z E T

Fahreddîn-i Irâkî, 610-688 (1213-1289) yılları arasında yaşamış, âlim ve sâfi şairlerdendir. Bilgin, kültürlü, saygın bir ailede yetişmiş, dönemin tüm aklı ve nakli ilimlerini ders verecek derecede öğrenmiştir. Uşşâknâme, Lema'ât ve Dîvân'dan oluşan manzum ve mensur eserleri vardır. Eserlerini tasavvufun etkisi altında, âşıkane ve arifane bir dille kaleme almış, tevhid sırlarını, hakiki aşkı ve mutlak güzelliği anlatmıştır. Şiirlerinin güç ve anlaşılmaz taraftan az olup kelimeler genellikle bilinen anlamlarıyla kullanılmıştır. Senâî, Attâr, Mevlâna ve Sadî gibi şairlerin etkisi altında kalmış, onların şiirlerinden tazminlerde bulunmuştur. Hâfız ve Câmî gibi kendinden sonra gelen bazı şairlere de örnek olmuştur.

Çalışma, Irâkî'nin Nesrîn-i Muhteşem (Hezâî) tarafından Mecmûa-i Âsâr-i Fahreddîn-i Irâkî (Tahran 1372 hş.) adıyla neşredilen Dîvân'ı esas alınarak hazırlanmış olan Fahreddîn-i Irâkî Divanı'nda Kelime ve Cümle Bilgisi (Doktora Tezi) adlı çalışmadan faydalanılarak yapılmıştır. Fahreddîn-i Irâkî'nin hayatı hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra Farsça dilbilgisinde tamlamalar ve çeşitleri

ABSTRACT

Fahreddîn-i Irâkî is one of the mystic poets who lived between the years of 610-688 (1213-1289). He has grown in a sophisticated, cultured, respectable family and has learned all the mental and other sciences of the time at the level of teaching them. He has written works in prose and verse such as Uşşâknâme, Lema'ât and Dîvân. He has written his works under the influence of mysticism through amatory and sagacious language; narrated the secrets of monotheism, true love and absolute beauty. Hard and incomprehensible side of poetry are few and words are often used in their usual sense. He was under the influence of poets like Senâî, Attâr, Mevlana and Sadî, and found indemnifications from their poems. Some poets who came after him like Hafiz and Câmî have taken of him as a model.

This study is conducted by using the Vocabulary and Sentence in the Divan of Fahreddîn-i Irâkî (PhD Dissertation) which is based on the divan published with the name of Mecmûa-i Âsâr-i Fahreddîn-i Irâkî (Tahran 1372 hş.).

* Makalenin Geliş Tarihi: 26.10.2017/ Kabul Tarihi: 01.12.2017.

Bu makale; "Pelin Seval Çağlayan (2017), *Fahreddîn-i Irâkî Divanı'nda Kelime ve Cümle Bilgisi*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi" künyeli çalışmadan faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, (veyis0065@hotmail.com).

*** Araş. Gör. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, (pelins.c@hotmail.com).

konusu adı geçen Dîvân'dan örnek beyitler getirilerek incelenmiş, beyitlerin sonuna sayfa ve beyit numarası verilmiştir.

The study includes an introductory section and two chapters. In the introductory section, after the life of Fahrreddîn-i Irâkî have been told shortly, clauses and its types of Persian language have been analysed with examples of Dîvân and at the end of couplets, page and couplet number have been given.

ANAHTAR KELİMELER

Fahrreddîn-i Irâkî, Uşşâknâme, Lema 'ât, Dîvân, tamlama ve çeşitleri.

KEYWORDS

Fahrreddîn-i Irâkî, Uşşâknâme, Lema 'ât, Dîvân, clauses and its types.

Giriş

Dil bilgisi bir dili ses, şekil ve cümle yapıları bakımından inceleyen, bir dilin doğru yazılmasını, okunmasını, konuşulmasını, dilin daha etkili kullanılmasını ve bunlarla ilgili kuralları tespit eden bir bilim dalıdır (Hengirmen 2007: 40; Koç 1996: 21). Dil bilgisi, kelimelerin, kelime gruplarının ve cümlelerin tam olarak anlaşılması; kelimelerin sözdiziminde doğru yerde ve anlamda kullanılması, eklerin kelimelere uygun şekilde eklenmesi, duygu ve düşüncelerin daha düzgün anlatılıp anlaşılması açısından önemlidir.

Her dilin kendine özgü dil bilgisi kuralları vardır; dolayısıyla her dil farklı seslere, kelimelere, kelime türlerine, yapılarına, cümlelere, cümle türlerine ve sözdizimine sahiptir. Çalışmada esas alınan eserin dili Farsçanın da farklı dilbilgisi kuralları bulunmaktadır. Farsça dilbilgisi, kelime bilgisi ve cümle bilgisi olmak üzere iki temel başlık altında incelenir. Kelime bilgisinde isim, sıfat, zamir, fiil, zarf, edat, bağlaç ve ünlemden oluşan sekiz kelime türü ele alınır ve cümle içerisindeki görevleri tespit edilir. Cümle bilgisinde ise özne, yüklem, nesne, ikinci nesne, dolaylı tümleş, zarf tümleci, açıklayıcı öge ve ünlemden oluşan cümlelerin ögeleri konusu; anlamları bakımından haber, soru, emir, olumlu, olumsuz cümle, dua cümlesi ve ara cümle; yüklemeleri bakımından isim ve fiil cümlesi; kuruluşları bakımından düz ve devrik cümle; yapıları bakımından basit ve birleşik cümle türleri işlenir.

Kelime bilgisi başlığı altında incelenen ve makalenin konusunu oluşturan Farsça tamlamalar ise isim, sıfat, zincirleme isim tamlaması ve karma tamlama ana başlıkları altında incelenir; yapıları ve anlamları bakımından çeşitli alt başlıklara ayrılır. Farsça tamlamalar genellikle bir

kesre vasıtasıyla birbirine bağlanan en az iki ismin veya bir isim ile bir sıfatın, zamirin ya da isim ile isim yerine kullanılan zarf, mastar, etken ortaç veya edilgen ortaç arasında kurulur. Bir nesnenin başka bir nesnenin parçası olduğunu, onunla tamamlandığını ifade etmek; bir kelimeyi vasıflandırmak, nitelemek veya belirtmek amacıyla oluşturulur. (Şahinoğlu 1997: 88; Yıldırım 2015: 44). Bu sebeple tamlama konusu tam ve düzgün bir anlatım, etkili bir çeviri ve bir kelimenin hangi kelimeye ait olduğunu belirleyebilmek, kelimeleri doğru gruplandırabilmek açısından ayrı bir önem taşımaktadır.

Fahreddîn-i Irâkî'nin Hayatı

Âlim ve sufî şairlerden olan Fahreddîn-i Irâkî, 610 (1213) yılında Hemedan iline bağlı Kumcân köyünde doğmuş; bilgin, kültürlü, saygın bir ailede yetişmiştir. Süt annesinden aldığı ilk terbiye ve eğitimin ardından beş yaşında okula başlamıştır. Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemiş, on yedi yaşında nahiv, sarf, bedî, beyan, meânî, belâgat, münâzara, tefsir, hadis, fıkıh, astronomi gibi tüm aklî ve naklî ilimleri ders verecek derecede öğrenmiştir (Irâkî 1377 hş.: 48; Câmî 1386 hş.: 599; Safâ 1386 hş. : III/I/570).

Fahreddîn-i Irâkî, bir gün medresede ders okuturken Kalenderî tarikatına mensup dervişler içeri girip, dünyayı ve ahireti umursamadıklarını, hiçbir manaya ve sırta önem vermediklerini anlatan bir gazel okuyarak semaya başlamışlar. Irâkî bu olaydan son derece etkilenerek seyr u sülûk yolunu tutmuş ve sonunda Kalenderî tarikatına müntesip bir mürit, daha sonra da aynı tarikatın şeyhi olmuştur. Hindistan, Hicaz, Mısır ve Anadolu'da birçok bölgeye seyahat eden Irâkî, Konya'da Mevlâna Celâleddîn ile görüşmüş, onunla yakın dostluk kurmuş, sema törenlerine katılmıştır; ayrıca Konya'da bulunan Sadreddîn Konevî'nin derslerini takip etmiş, dönemin ünlü mutasavvıf şahsiyetleri Şemsuddîn-i Mardinî, Şeyh Saîd-i Fergânî, Şerefeddîn-i Mavsilî ve Mueyyeduddîn-i Cendî ile de tanışmıştır (Irâkî 1377 hş.: 50-55; Safâ 1354 hş.: II/175; Âştîyânî 1387 hş.: 543; Muîn 1375 hş.: V/1167).

Irâkî, eserlerini tasavvufun etkisi altında, âşıkane ve ârifane bir dille kaleme almış, tevhid sırlarını, hakiki aşkı ve mutlak güzelliği anlatmıştır. Eserlerinde ilahi aşk konusu üzerinde ağırlıklı olarak durmuş;

aşkı, âşık ve maşuku açık bir şekilde kendine has üslûbuyla işlemiştir. Gerçek tek varlığın Allah olduğunu, var olan her şeyin Allah'ı hatırlattığını, güzel yüzlülerde Allah'ın güzelliğinin zuhur ettiğini, Allah'a ulaşma yolunda düşünceden çok, aşkın aracı olması gerektiği görüşünü savunmuştur. Şiirlerinin güç ve anlaşılmaz tarafı az olup kelimeler genellikle bilinen anlamlarıyla kullanılmıştır. Senâî, Attâr, Mevlâna ve Sadî gibi şairlerin etkisi altında kalmış, onların şiirlerinden tazminlerde bulunmuştur. Hâfız ve Câmî gibi kendinden sonra gelen bazı şairlere de örnek olmuştur (Safâ 1386 hş.: III/I/577; Safâ 1354 hş.: II/175; Bilgin, 1995: 85).

Uşşâknâme, Lema'ât ve gazel, kaside, terkiibent, terciibent, kıta ve rubailerden oluşan Dîvân gibi ünlü eserlerin sahibi olan şair 688 (1289) yılında Şam'ın Sâlihîyye bölgesinde vefat etmiştir; aynı yerde medfundur (İrâkî 1377 hş.: 63-64; Câmî 1386 hş.: 602; Safa 1386hş.: III/I, 570, 576).

Tamlamalar ترکیبها

İki ya da daha çok sözcüğün, birbirini değişik ilgilerle tamamladığı söz gruplarıdır. Cümle içerisinde yüklem, özne, tümleç görevinde bulunabilirler. (İzzedperest 1359 hş.: 170; Efşâr 1380 hş.: 43) Tamlama esresi (-), ya'sı (ى) ve hemzesi (ء), tamlama kesresi görevi yapan ِ edatı ve izafet anlamı veren ِ edatı isimleri isimlere bağlayarak tamlama kurar (Şifâî 1363 hş.: 138; Şahinoğlu 1997: 429; Erjeng 1374 hş.: 29; Rehber 1380 hş.: 265; Yıldırım 2015: 123; Değirmençay 2010: 24).

1.1. İsim Tamlaması ترکیب اضافی

Aralarında anlamca ilgi bulunan en az iki ismin yeni bir anlam meydana getirecek şekilde birleşmesiyle oluşan kelime grubudur. İsim tamlamalarında tamlayan مضاف الیه ve tamlanan مضاف olmak üzere iki unsur vardır. Tamlayan, ismin anlamını değişik açılardan açıklar; tamlanan ise tamlayanın açıkladığı kelimedir (Efşâr 1380 hş.: 43; Givî ve Enverî 1391 hş.: I/99; Ateş ve Tarzî 1962: 61-62; Koç 1996: 429; Korkmaz 2014: 285).

Örnekler:

در رخِ گلِ جمالِ یارِ بین
که گل از یارِ یادگار آمد

Der **roh-i gol cemâl-i yâr** bebîn
Ki gol ez yâr yâdgâr âmed.

*Gülün yüzünde sevgilinin güzelliğini gör;
Çünkü gül, sevgiliden yadigâr kaldı. (Divan, 142/13)*

خون شد ز فراقِ یار و از یار
جز خونِ جگر دگر چه حاصل

Hûn şod zi **firâk-i yâr** u ez yâr
Coz **hûn-i ciger** diger çi hâsıl.

*Sevgilinin ayrılığından [gözlerim] kanla doldu;
Ciğer kanından başka ne geçti ki ele sevgiliden? (Divan, 140/4)*

تا سر نهاده‌اند چو پا در ره طلب
بس مرحبا که از لبِ جانان شنوده‌اند

Tâ ser nihâdeend ço pâ der **reh-i teleb**
Bes merhabâ kez **leb-i cânân** şunûdeend.

*Arzu yolunda ayak yerine baş koydukları için
Sevgilinin ağzından nice güzel sözler işittiler. (Divan, 20/6)*

1.2. Sıfat Tamlaması ترکیب وصفی

Bir veya daha fazla sıfatın bir veya daha fazla ismi sayı, renk, biçim, hareket, durum veya yer bakımından vasıflandırdığı, nitelediği veya belirttiği kelime gruplarına sıfat tamlaması denir. Sıfat tamlamalarında sıfat yardımcı unsur, tamlanan موصوف yani isim asıl unsurdur (Şifâî 1363 hş.: 140; Şahinoğlu 1997: 435; Koç 1996: 439-440; Korkmaz 2014: 347).

در جامِ جهان‌نمای می بین
سرّ دو جهان ولی مکن فاش

Der câm-i cihânumây mî bîn
Sırr-i **do cihân** velî mekon fâş.

Dünyayı gösteren kadehte

İki dünyanın sırrını gör; ancak ifşa etme. (Divan, 81/3)

گر بوسه‌ای از آن لب شیرین طلب کنم
طیره مشو که چشمه حیوانم آرزوست

Ger bûseî ezân leb-i şîrîn taleb konem
Tîre meşov ki çeşme-yi heyvânem ârzûst.

O tatlı dudaktan bir öpücük istersem,

Kızma; âb-ı hayata [kavuşmaktır] arzum. (Divan, 273/5)

چو رایگان است آب حیات در جوی
چرا بود دل مسکین چو ریگ در جیحون

Ço râygânest âb-i heyât der cûyet
Çerâ buved **dil-i miskîn** ço rîg der Ceyhûn.

Senin ırmağında ölümsüzlük suyu bedava olduğuna göre,

*Neden zavallı gönül Ceyhun'un kenarında [herhangi bir] kum tanesi gibi
[biçare] kalsın? (Divan193/10)*

İsim + sıfat şeklinde olan sıra düzeninde bazen isim ve sıfatın yer değiştirdiği görülür ve izafet-i maktûb adını alır; bu tamlamada izafet kesresi hazfedilir (Şifâî 1363 hş.: 141; Şahinoğlu 1997: 435-436; Givî ve Enverî 1391 hş.: I/99; Şefîî 1377 hş.: 23).

فرو شد روزِ عمر و بر نیامد
از آن شیرین لبش کامی دریغا

Furû şod rûz-i omr u ber neyâmed
Ezân **şîrîn lebeş** kâmî derîgâ.

Ömür gelip geçti; ama

Ne yazık ki onun o tatlı dudağından bir murat hâsıl olmadı! (Divan,

124/3)

1.3. Zincirleme İsim Tamlaması **تابع اضافات**

En az üç ismin bir araya gelmesiyle oluşan tamlayanın, tamlananın veya her ikisinin kendi içinde başka bir isim tamlaması olduğu kelime gruplarıdır (Şifâî 1363 hş.: 155; Şahinoğlu 1997: 459; Korkmaz 2014: 347; Yıldırım 2015: 54-55; Koç 1996: 436).

بگذار که مشتِ خاک باشم

زیرِ قدمِ سگِ درتِ خوار

Bogzâr ki moşt-i hâk bâşem
Zîr-i kadem-i seg-i deret hâr.

*Bırak da kapındaki köpeğin ayağı altında
Bir avuç hakir toprak olayım. (Divan, 146/7)*

دلا در بزمِ عشقِ یار هان تا جان برافشانی

که با خود در چنان خلوت نگنجی گر همه جانی

Dilâ der **bezm-i ışk-i yâr** hân tâ cân berefşânî
Ki bâ hod der çonân helvet negoncî ger heme cânî.

*Ey gönül sevgilinin aşk meclisinde haydi, canını feda et;
Çünkü hepten can olsan da kendinle böyle bir halvete sığamazsın. (Divan, 26/5)*

ساغرِ دل ز میِ عشقِ لبالب دارند

دم به دم حسنِ رخِ یار در آنجا بینند

Sâger-i dil zi mey-i ışk lebâleb dârend
Dembedem **hosn-i roh-i yâr** der âncâ bînend.

*Aşk şarabından ağzına kadar dolu gönül kadehi vardır,
Sevgilinin yüzünün güzelliğini anbean orada görürler. (Divan, 52/6)*

1.4. Karma Tamlama **اضافاتهای تابع مخلوطی**

Bir isim tamlamasının tamlayanının, tamlananın veya her ikisinin bir sıfat tarafından nitelenmesi, belirtilmesi ile oluşan kelime gruplarıdır. Başka bir deyişle, tamlayan, tamlanan ya da her ikisi bir sıfat tamlamasıdır (Şifâî, 1363 hş.: 156; Şahinoğlu 1997: 463; Atabay vd. 1983: 58).

در کارِ من بی دلِ نابوده به کامِ دل
یک لحظه درین عالم آخر نظری فرمای

Der *kâr-i men-i bîdil-i nâbûde* be *kâm-i dil*
Yek lehze derîn âlem âhir nezerî fermây.

Bir an bu âlemde gönül arzusuyla
Yok olmuş ben âşığın işine artık bir bak. (Divan, 192/11)

در تنگنایِ ظلمتِ هستی چه مانده‌ام؟
تا کی چو کرم پیله همی گردِ خود تنم؟

Der *tengnâ-yi zulmet-i hestî* çi mândeem?
Tâ key ço kirm-i pîle hemî gird-i hod tenem?

Neden dolayı varlığın karanlık dar geçidinde kalmışım,
Ne zamana kadar ipek böceği gibi kendi bedenimin etrafını örece-
ğim?(Divan, 18/11)

هر دم هزار عاشقِ مسکینِ بدادِ جان
در حسرتِ جمالِ رخِ بی مثالِ او

Her dem *hezâr âşık-i miskîn* bedâd cân
Der *hesret-i cemâl-i roh-i bîmisâl-i û*.

Onun eşsiz yüzünün hasretinde
Binlerce zavallı âşık can vermekte her an. (Divan, 22/8)

2.1. Yapıları Bakımından Tamlamalar

2.1.1 Ters Çevrilmiş Tamlama *اضافة مقلوب*

İsim tamlamasında tamlanan مضاف ile tamlayan اليه مضاف ; sıfat tamlamasında ise isim اسم ile sıfat صفت yer değiştirilir ve tamlama esresi kaldırılır. Bu tamlamalar birleşik isim ya da birleşik sıfat olarak kullanılır (Şifâî 1363 hş.: 141; Şahinoğlu 1997: 435-436; Givî ve Enverî 1391 hş.: I/99; Şefîî 1377 hş.: 23).

زان نظر مسکین عراقی را حیاتی بخش نیز
چند باشد مرده‌ای در خاکدان انداخته؟

Zân nezer **miskîn Irâkî** râ heyâtî behş nîz
Çend bâşed mordeî der hâkdân endâhte?

*O bakışla zavallı Irâkî'ye de bir hayat bahşet;
Ne zamana kadar dünyada atılmış bir ölü gibi kalacak? (Divan, 9/7)*

دامنِ غنچه را پر از زر کن
تا دهد بلبلِ خوش الحان را

Dâmen-i gonçe râ por ez zer kon
Tâ dehed bolbol-i **hoş elhân** râ.

*Goncanın eteğini altınla doldur da
Güzel sesli bülbül şevke gelsin. (Divan, 67/3)*

عمری بطیید بر در یار
آن خسته جگر، چو مرغ بسمل

Omrî betepîd ber der-i yâr
Ân **heste ciger**, ço morg-i bismil.

*Bir ömür o gönlü yaralı [âşık] can çekişen kuş gibi
Şevgilinin kapısında çırpınıp durdu. (Divan, 140/5)*

2.1.2. Kesik Tamlama **اضافة مقطوع**

Tamlanan ile tamlayan arasındaki tamlama esresinin kaldırılarak yapılan tamlamadır. Bu tür tamlamalar genellikle birleşik isim olarak kullanılırlar. مادر، پدر، صاحب، نیم، سر، دختر، زیر، جا، پسر، gibi kelimeler bu tamlamaları teşkil eder (Givî ve Enverî 1391 hş.: I/99; Şefîî 1377 hş.: 28; Çiftçi 2013: 148; Öztürk 2013: 98)

غمت خونِ دلِ صاحبِ دلان ریخت
وزان خون لعل و مرجان آفریدند

Gamet hûn-i dil-i **sâhibdilân** rîht
Vezân hûn lal u mercân âferidend.

*Senin gamın gönül sahiplerinin gönül kanını döktü;
O kandan yakut ve mercan yarattılar. (Divan, 329/15)*

نالہ و زاری من ہر نیم شب
بر در وصلت تقاضایی خوشست

Nâle u zârî-yi men her **nîm şeb**
Ber der-i vuslet tekâzâyî hoşest.

*Sana kavuşma kapısında her gece yarısı
Ağlayıp inlemem güzel bir ricadır. (Divan, 198/8)*

عراقی بار دیگر توبہ بشکست
ز جام عشق شد شیدا و سرمست

Irâkî bâr-i diger tovbe beşkest
Zi câm-i ışk şod şeydâ u **sermest**.

*Irâkî yine tövbesini bozdu,
Aşk şarabıyla kendinden geçti, sarhoş oldu. (Divan, 245/2)*

2.1.3. “را’ı” Tamlama اضافه منفصل

Tamlanan ile tamlayan yer değiştirilir, tamlama esresi kaldırılır ve tamlayanın sonuna را edatı getirilir (Erjeng 1374 hş.: 29; Yıldırım 2015: 49).

لالہ را دل بسوخت بر نرگس
کہ نصیبش ز می خمار آمد

Lâle râ dil besûht ber nergis
Ki nasîbeş zi mey-i homâr âmed.

*Lalenin gönlü nergise yandı;
Çünkü onun nasibi şaraptan mahmurluk oldu. (Divan, 143/15)*

پیشِ مرغانِ عرشِ لابه کنیم
کاخر این تخت را سلیمان کو؟

Pîş-i morgân-i arş lâbe konim
Kâhir î n teht ra Suleymân kû?

“*Bu tahtın Süleyman'ı nerede?*” diye
Arş kuşlarına yalvarıp yakarınız. (Divan, 60/2)

مرا جانى و مى دارم تو را دوست
عجب نبود که جان را دوست دارم

Merâ cânî u mî dârem to râ dûst
Aceb nebuved ki cân râ dûst dârem

Benim canımsın ve seni seviyorum,
Canı sevmem tuhaf değildir. (Divan, 261/1)

2.1.4. Parçaları Ayrılmış Tamlama [اضافة كسيت]

Tamlayanın önemini vurgulamak amacıyla tamlayan hem tamlanandan önce asıl şekliyle hem de tamlanandan sonra bitişik şahıs zamiri olarak tamlamada yer alır. Aralarında izafet kesresi bulunmaz, her ikisi birden tek bir öge konumundadır (Erjeng 1374 hş.: 80; Yıldırım 2015: 49; Şahinoğlu 1997: 458).

فریدون پدرش در تهران است

Ferîdûn pedereş der Tehrân est.

Feridun'un babası Tahran'dadır.

Divanda bu başlığa uygun beyit bulunamamıştır.

3.1. Anlamaları Bakımından Tamlamalar

3.1.1. İyelik Bildiren Tamlama [اضافة ملكی]

Tamlananın tamlayana ait olduğunu gösteren tamlamadır. Tamlayan ruh sahibi canlı varlıktır, zamir de olabilir (Efsâr 1380 hş.: 43; Givî ve Enverî 1391 hş.: I/100; Rehber 1380 hş.: 66; Karîb vd. 1392 hş.: 50).

در دیده هر عاشق او بود همه لایق
وندر نظرِ وامق عذرا همه او دیدم

Der *dîde-yi her âşık* û buved heme layik
Vender *nezer-i Vâmık* Azrâ heme û dîdem.

Her âşığın gözüne O'dur hep lâyük,
Vamık'ın gözünde Azra'nın hep O olduğunu gördüm. (Divan, 319/8)

گر یاد کنی جمالِ ساقی
جان و دل و دین کنی فراموش

Ger yâd konî *cemâl-i sâkî*
Cân u dil u dîn konî ferâmûş.

Eğer sakinin güzelliğini hatırlarsan
Canı, gönlü ve dini unutursun. (Divan, 84/13)

گر خوشدلیی درین جهان هست
باری دلِ آدمی ندارد

Ger hoşdilîyî derîn cihân hest
Bârî *dil-i âdemî* nedâred.

Şayet bu dünyada bir mutluluk varsa
O da insanoğlunun gönlünde değildir. (Divan, 128/15)

3.1.2. İhtisas Bildiren Tamlama *اضافة تخصیصی*

Tamlananın, tamlayana mahsus olduğu tamlamadır. Tamlayan hayvan veya cansız varlıktır (Efsâr 1380 hş.: 44; Givî ve Enverî 1391 hş.: I/101; Rehber 1380 hş.: 66; Karîb vd. 1392 hş.: 50).

ز آرزوی قرب تو مرغانِ عرشى هر نفس
های و هوی فتنه‌ای در آشیان انداخته

Zârzû-yi kurb-i to *morgân-i arşî* her nefes
Hây u hûy fitneî der âşiyân endâhte.

Sana yakın olma arzusundan **arş kuşları** her an
Yuvalarında feryat figan edip kargaşa çıkarmış. (Divan, 6/5)

ور نسیم لطف تو بر آتش دوزخ وزد
خوشر از خلد برین گردد درکهای سعیر

Ver mesîm-i lutf-i to ber **âteş-i dûzeh** vezed
Hoşter ez hold-i berîn gerded **derekhâ-yi seîr**.

Eğer senin lütfunun esintisi **cehennem ateşine** eserse
Cehennemin derekeleri ulu cennetten daha iyi olur. (Divan, 164/2)

دلم که خون جگر می خورد ز دست غمت
در انتظار تو صد زهر خورد بی تریاک

Dilem ki **hûn-i ciger** mî hored ez dest-i gamet
Der intizâr-i to sed zehr hored bîtiryâk.

Gamnın elinden **ciğer kanı** içen gönüm,
Seni beklemede panzehir olmadan yüzlerce zehir içer. (Divan, 181/15)

3.1.3. Belirleyici Tamlama **اضافة توضیحی**

Tamlayanın, tamlananı açıkladığı, tamlananın genellikle cins isim, tamlayanın ise özel isim olduğu tamlamadır. Bu tamlamalarda tamlananın düşmesiyle bir anlatım bozukluğu olmaz (Efşâr 1380 hş.: 45; Givî ve Enverî 1391 hş.: I/101; Rehber 1380 hş.: 66; Yıldırım 2015: 56).

وگر خواهی که در یابی به عقل آن رمز، نتوانی
که اندر ساغر موری نگنجد بحرِ عمانی

Veger hâhî ki der yâbî be akl ân remz, netvânî
Ki ender sâger mûrî negonced **bahr-i Ummânî**.

Eğer o sırrı akilla çözmek istersen, çözemezsin;
Çünkü **Umman denizi** küçücük kadehe sığmaz. (Divan, 39/1)

رسوا شدگانِ شهرِ ملتانِ مائیم
شیدا شدگانِ زلفِ جانانِ مائیم

Rusvâ şodegân-i **şehr-i Multân** mâyîm,
Şeydâ şodegân-i zulf-i cânân mâyîm.

*Multan şehrinin rüsva olanları biziz,
Sevgilinin zülfüne âşık olanlar biziz. (Divan, 341/3)*

امروز آنکه سلطنت و جاهِ من ندید
ببند چو آفتابِ عیانِ روزِ محشرم

İmrûz ânki seltenet u câh-i men nedîd
Bîned ço âfitâb iyân rûz-i mahşerem.

*Bugün benim saltanatımı ve makamımı görmeyen
Güneş gibi apaçık görür beni mahşer günü. (Divan, 308/5)*

3.1.4. Açıklayıcı Tamlama *اضافة بياني*

Tamlayanın, tamlananın cinsini ve türünü açıkladığı tamlamadır (Ef-şâr 1380 hş.: 45; Givî ve Enverî 1391 hş.: I/101; Rehber 1380 hş.: 66; Karîb vd. 1392 hş.: 50; Yıldırım 2015: 57).

خیمهٔ اطلس برای دودگیرِ مطبخش
بر سرِ این هفت طاقِ آینه سیمایزند

Hîme-yi atlas beray-i dûdgîr-i metbeheş
Ber ser-i îh heft tâk-i âyîne sîmâ zenend.

*Mutfağının bacası için atlas çadırı,
Ayna gibi parlak bu yedi katlı göğün üzerine kurarlar. (Divan, 45/8)*

دو کون به پشتِ پا در زیرِ دو گام آرند
خاکِ سرِ کویت را صد کانِ گهر گیرند

Do kevn be poşt-i pâ der zîr-i do gâm ârend
Hâk-i ser-i kûyet râ sed **kân-i goher** gîrend.

*İki dünyayı iki ayaklarının altına alırlar,
Senin sokağının toprağını yüzlerce inci madeni ile alırlar. (Divan, 78/5)*

کانِ نمکی، به ملح ای شاخ نبات
معشوقه ندیده‌ام چنین خوش حرکات

Kân-i nemekî, be milh ey şâh nebât
Maşûke nedîdeem çonîn hoş herekât.

*Ey akide şekeri! Tatlılıkta tuz madeni gibisin,
Böyle cilveli bir sevgili görmedim. (Divan, 341/13)*

3.1.5. Benzetme Bildiren Tamlama **اضافه تشبیهی**

Tamlanan ile tamlayanın benzerlik ilgisıyla birbirine bağlandığı tamlamadır. Ya tamlanan tamlayana ya da tamlayan tamlanana benzetilmektedir (Efsâr 1380 hş.: 46; Givî ve Enverî 1391 hş.: I/101; Karîb vd. 1392 hş.: 50; Yıldırım 2015: 57).

هم بینم عاقبت این کشتیِ افلاک را
موج دریای ظهورت بادبان انداخته

Hem bebînem âkibet in **keştî-yi eflâk** râ
Moc-i deryâ-yi zuhûret bâdbân endâhte.

*Sonunda senin zuhur denizinin dalgasında
Bu yelken açmış gemi gibi gökleri göreyim. (Divan, 9/1)*

از سرمستی همه دریای هستی در کشیم
فارغ آیم از خود و هر دو جهان را کم زнім

Ez sermestî heme **deryâ-yi hestî** der keşim
Fârig âyîm ez hod u her do cihân râ kem zenim.

*Sarhoşluktan deniz gibi olan varlığı tamamen içer,
Kendimizden ferağat eder ve her iki dünyayı da yok sayarız. (Divan, 56/1)*

منگر بدان که روز فروشد، تو می بیار
کز آسمان جام برآید صد آفتاب

Menger bedân ki rûz furû şod, to mey beyâr
Kez **âsumân-i câm** ber âyed sed âfitâb.

Günüin battığına bakma sen şarap getir;

Çünkü kadehe benzer gökyüzünden yüzlerce güneş doğar. (Divan, 18/1)

3.1.6. İstiâre Bildiren Tamlama **اضافة استعارى**

İstiâre bildiren tamlamalarda tamlanan gerçek anlamında kullanılmaz, tamlayan bir varlığa benzetilir. Benzetilen, tamlamada yer almaz onun yerine benzetilen varlığın bir parçası tamlanan görevinde kullanılır (Efşâr 1380 hş.: 46; Givî ve Enverî 1391 hş.: I/101; Karîb vd. 1392 hş.: 51; Yıldırım 2015: 57).

İstiâre bildiren tamlama sıfat tamlaması şeklinde olabilir; bu durumda tamlayan olan kelime sıfattır. Tamlayanı isim olan tamlamada benzetilen tamlayan, tamlayanın sıfat olduğu tamlamada benzetilen tamlanandır (Değirmençay 2014: 169).

باز در دامِ بلا افتاده‌ام
باز در **چنگِ** **عنا** افتاده‌ام

Bâz der dâm-i belâ oftâdeem
Bâz der **çeng-i enâ** oftadeem.

Yine bela tuzağına düşmüşüm,

Yine acının pençesine düşmüşüm. (Divan, 126/2)

ساقی مدار چشمِ امیدم در انتظار
صافی و درد هرچه بود جرعه‌ای بیار

Sâkî medâr **çeşm-i umîdem** der intizâr
Sâfî u dord herçi buved coreî beyâr.

Ey saki, ümit gözümü bekletme;

İster saf ister tortu olsun bir yudum [şarap] getir. (Divan, 18/7)

فی الجملة عروسِ غیبِ همسایه ماست
وین طرفه که همسایه ما سایه ماست

Filcumle **arûs-i gayb** hemsâye-yi mâst
Vîn torfe ki hemsâye-yi mâ sâye-yi mâst.

Özetle **gayp gelini** bizim komşumuzdur;
Tuhaf olan şu ki bizim komşumuz bizim gölgemizdir. (*Divan*, 354/10)

3.1.7. Baba-Oğul İlgisi Bildiren Tamlama **اضافة بنوت**

Tamlananın oğul ya da kız adı, tamlayanın baba ya da anne adı olduğu tamlamadır (Şefî 1377 hş.: 28; Givî-Enverî 1391 hş.: I/102; Öztürk 2013: 100).

محمد زکریا از دانشمندان نامی ایران است

Muhammed-i Zekeriya ez dânişmendân-i nâmî-yi Îrân est.

Muhammed-i Zekeriya (Zekeriya oğlu Muhammed) İran'ın ünlü bilginlerindedir.

Divanda bu başlığa uygun beyit bulunamamıştır.

Sonuç

Fahredden-i Irâkî, 610-688 (1213-1289) yılları arasında yaşamış âlim ve sufi şairlerdendir. İyi bir eğitim almış, tüm aklî ve naklî ilimleri ders verecek derecede öğrenmiştir.

Şairin kaside, gazel, terkibent, terciibent, rubâî ve kıta nazım türlerinden oluşan Dîvân'ı Farsça dilbilgisindeki tamlama ve çeşitleri konusunda seçkin örneklerle sahiptir; ancak baba-oğul ilgisi bildiren tamlama ve parçalara ayrılmış tamlama konularına uygun beyit bulunamamıştır. Şair özellikle benzetme ve istiâre bildiren tamlama konularında oldukça başarılıdır ve divanında bu tamlama çeşitlerine sıkça yer vermiştir, şairin şiirlerinde klasik Farsça kuralları açıkça görülmektedir.

Kaynakça

ÂŞTÎYÂNÎ, Abbâs İkbâl (1387 hş.), *Târîh-i Moğol*, Tahran.

ATABAY, Neşe, İbrahim Kutluk ve Sevgi Özel (1983) *Sözcük Türleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ATEŞ, Ahmet ve Abdulvehhâb Tarzî (1962), *Farsça Grameri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.

- BİLGİN, Orhan (1995), "Fahreddîn-i Irâkî", *DİA*, XIII, 84-86, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- CÂMÎ, Nûreddîn Abdurrahmân (1386 hş.), *Nefâhâtu'l-Üns*, Tahran.
- ÇAĞLAYAN, Pelin Seval (2017), *Fahreddîn-i Irâkî Divanı'nda Kelime ve Cümle Bilgisi*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- ÇİFTÇİ, Hasan (2013), *Uygulamalı Farsça Grameri (Gramer-Metin-Sözlük)*, Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık Yay.
- DEĞİRMENÇAY, Veyis (2010), *Farsça Edatlar ve Bağlaçlar Sözlüğü*, İstanbul: Kurtuba Yay.
- DEĞİRMENÇAY, Veyis (2014), *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, Ankara: Aktif Yay.
- EFŞÂR, Huseyin İmâd (1380 hş.), *Destûr-i Sâhtimân-i Zebân-i Fârsî*, Tahran.
- ERJENG, Gulam Rıza (1374 hş.), *Destûr-i Zebân-i Fârsî-yi İmrûz*, Tahran.
- GİVÎ, Hasan Ahmedî ve Hasan Enverî (1391 hş.), *Destûr-i Zebân-i Fârsî I*, Tahran.
- HENGİRMEN, Mehmet (2007), *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yay.
- İRÂKÎ, Fahreddîn (1377 hş.), *Kullîyât-i Şeyh Fahreddîn İbrâhîm-i Hemedânî* (nşr. Sâid-i Nefîsî), Tahran.
- İZZEDPEREST, Nurullâh (1359 hş.), *Destûr-i Zebân-i Sadî*, Tahran.
- KARÎB, Abdulazîm, Celâl Humâyî, Reşîd Yâsemî, Melikuşşuarâ Behâr, Bedîuzzamân Furûzânfer (1392 hş.), *Destûr-i Zebân-i Fârsî (Penc Ustâd)*, Tahran.
- KOÇ, Nurettin (1996), *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- KORKMAZ, Zeynep (2014), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- MUÎN, Muhammed (1375 hş.), *Ferheng-i Fârsî*, XIII, 1167, Tahran.
- ÖZTÜRK, Mürsel (2013), *Farsça Dilbilgisi*, Ankara: Murat Kitapevi.
- REHBER, Halîl Hatîb (1380 hş.), *Destûr-i Zebân-i Fârsî*, Tahran.
- SAFÂ, Zebîhullah (1354 hş.), *Genc-i Sohen*, Tahran.
- _____, (1386 hş.), *Târih-i Edebiyyât der Îrân*, Tahran.
- ŞAHİNOĞLU, M. Nazif (1997), *Farsça Grameri (Sarf ve Nahiv)*, İstanbul: Kitabevi Yayınevi.
- ŞEFÎ, Mahmûd (1377 hş.), *Şâhnâme ve Destûr*, Tahran.
- ŞİFÂÎ, Ahmed (1363 hş.), *Mebânî-yi İlmî-yi Destûr-i Zebân-i Fârsî*, Tahran.
- YILDIRIM, Nimet (2015), *Farsça Dilbilgisi*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.